

A szintézis tisztasága és igazsága

GÖRÖMBEI ANDRÁS: IRODALOM ÉS NEMZETI ÖNISMERET

Nap Kiadó
Budapest, 2003
404 oldal, 2350 Ft

A „nyelvben csúcsosodnak ki a kommunikáció tapasztalatgyűjtő folyamatai, benne szerzünk elégséges és termékeny uralmat világra nyitott voltunk fölött, és benne válik lehetségessé a cselekvésvázlatok és tervek végtelen sokasága”; „benne irányul minden emberi érintkezés a közös tevékenységre, a közös világra és a közös jövőre”. Az idézet Arnold Gehlentől származik, aki a „második természet” kialakító embert eredendően, természettől fogva tekinti kultúrlénynek, magát a kultúrát „antropobiológiai” fogalomnak, a kultúrszférát a fizikai emberi létezés alapfeltételének, s akinek a nézeteire utalva kezdi kultúrantropológiai, nyelvfilozófiai, kultúraelméleti, sőt agybiológiai szempontokkal is árnyalt akadémiai székhelyű előadását Görömbei András, új kötetének az élére helyezett, *Irodalom és nemzeti önismeret* című alapvető tanulmányát. Nyelv és egzisztencia, egyén és anyanyelvi közösség, nyelv és irodalmi mű összefüggéseiben fennálló és érvényesülő olyan tényekre, igazságokra világítva rá, amelyek evidenciászerűen bizonyíthatják a nemzeti kultúrák sajátosságaiban rejlő értéktartalmak egyetemességét, azaz a nyelvközösségi otthonvilág tudatteremtő és kultúraformáló univerzalizálásának humánontológiai szükségképpeniségét. Kultúra nélkül nincs ember, közösség nélkül nem képzelhető el autentikus kultúra, a személyes élet kollektív előfeltétele nélkül létfenntartó érzelmi, szellemi hagyományfolytonosság. Az egyént megelőzi az önreflexív szellemi tevékenységként megőrzött léttapasztalatok összessége, a világlátás és világelsajátítás épségét, teljesértékűségét biztosító kompetenciaközeg, s maga az értelemvilág közvetíthetőségét szavatoló hovatarozás-, összetartozás-tudat. A kollektivitásban felhalmozódó, összegeződő, átörökíthető élmény- és tudásbirodalom viszont csak a személyiség kommunikatív és konstitutív, megértő és önálló tudati hozzájárulásával épülhet tovább, válhat aktív társas hatóerővé. Szabadság és rend, szubjektum és kollektívum a legmélyebb elemzések szerint (és például csak József Attila vagy Németh László definícióira gondolva) sem lehetnek kizáró ellentétek.

Sőt éppen szerves egybefüggésük, bonyolult kölcsönviszonyaik teremtik eleven varázslattá, egyáltalán életképpé a genus mindig történelmi időfolyamatban alakuló kultúrformáit, a tárgyi és szellemi kultúra működő alakzatait. S ahogyan a kultúra a közösség tevékenységmódjaiban gyökerezik, értéktelített közösségi létmód sincsen magasrendű kultúra, s a nyelvi kultúra minőségi csúcsteljesítménye: az irodalom nélkül („az anyanyelv

az irodalomban él leggazdagabban, és az irodalom révén formálja régi és új érzésekkel, gondolatokkal, ismeretekkel a közösséget”). Az irodalom művészi-esztétikai értékkomplexuma tehát tartalmazza a nyelvi artisztikum, a nyelvben önmagára ismerő szellemi törekvés, a lelki-spirituális önkifejezés és önértelmezés, az erkölcsi magatartásmeghatározó létviszony végtelen összetettségét és sokféleségét, az érzelmi, intellektuális létfelfogásnak a jellegzetes anyanyelvi karakterben megnyilatkozó sajátosságát: az etnikai-nemzeti vétetésű tradícióövezetekből ihletődő világmagyarázat-fajták létszerűségét, létezőségét. Röviden: magát a nemzeti önismeretet is. Amely annál tágasabb és távlatosabb, minél tökéletesebb és katartikusabb műalkotások revelálják, alakítják. „A műalkotásban a létező igazsága lép működésbe” – idézi Görömbei András Heideggert (miközben gyakran hivatkozik az irodalmiság poétikai tényezőit boncolgatók közül Bahtyintól, Ingardentől Adornóig, Jan Assmannig, Iserig és Žmegačig, illetve Horváth Jánostól, Gáll Ernőtől, Németh G. Bélától, Tamás Attilától, Poszler Györgytől Szegedy-Maszák Mihályig, Kulcsár Szabó Ernőig, Bányai Jánosig oly sokakra), jelezve az irodalmi megszólalás, beszédmód tematikai korlátozhatatlanságát, egyszersmind a feltárt vagy megsejtetett igazságtartalmak kritériumszerű kötöttségét az esztétikumhoz, az esztétikai transzformációhoz; akitől (mármint Heideggertől) hozzátehetjük azt is: „a mindenkori nyelv ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa”. Vagyis a felfedett igazságok tartománya természet- és törvényszerűen fogadja magába a nemzeti-közösségi lét kérdéseit; az irodalom esztétikumra emelt és egységessé konstruált emotív, etikai, eszmei, referenciális és számtalan egyéb értékdimenziói mellett, azokkal összefonódva kiiktathatatlanul megmutatkozhatnak az egy nép sorsából fakadó vagy arra reflektáló ismereti értékek is. Ily módon az irodalmi mű elválaszthatatlan a nemzeti lelkiismerettől is, a nemzeti felelősségtudatot érző személyiségektől is, s a történelmi szemléletérzékenységben összekapcsolódó poétikai-szövegszerű és jelentés-világszerű befogadásmoделlek hitelességétől is. „Az irodalom autonóm nyelvi fenomén, de mint ilyen, az egyén és a közösség közérzetének, világképének leghűbb megnyilatkozási terepe is”; viszont „csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret formálóivá”, amelyekben a poétikai formák nem szakíthatók el a funkcionális nemzeti önszemlélet értékeitől; „irodalmunk egyik fő vonulata ilyen értelemben is a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása” – vallja Görömbei András. Olyan nagyszabású organikus irodalomértés bontakozik itt ki vagy világosodik meg, amely éppen a tematikai függetlenség és szabadság elvéből kiindulva faggatja, interpretálja a speciális magyar nemzettörténelmi, szociális és morális sorsproblémákat felvető írók, irodalmi művek üzeneteit. Amely a magas vagy legmagasabb művészi-irodalmi értékszintre jutott emberi sorsjelentéseket vizsgálja, nyelv, történelmi élmény, személyes és nemzeti autonómiaigény, egzisztenciális és axiológiai perspektíveteljeség, jelforma és jelentésmélység szerves együttesében. Ha a tematikai jelleg nem értékmérő tényezője az irodalmi műnek, akkor bizonyos témák (mondjuk nemzeti sorskérdések) hiánya sem lehet értékfokozó elem. A műalkotás teremtő és teremtett világa korlátozhatatlanul gazdagodhat fel olyan mozzanatokkal, vonatkozásokkal, amelyek a művésziességnek a jelentéstartalmat átlényegítő specifikus többletfunkcióit a jelentésmező kitérítésének többletigényével, érvénytöbbletével társítja, szintetizálja. A „sorsirodalmi” hagyománnyal (episztémével, diskurzussal) szembeforduló ezredvégi kánon (vagy az azt merevíteni

igyekvő csoportok hegemóniája) Magyarországon a (leváltásra ítélt) „világszerű” és „történetelví” irodalmiság helyébe a „szövegszerűség” egyeduralmára, a „mit” vagy a „miről” problematikáját súlytalanítva, a „hogyan” kizárólagosságára törve (hogy „az irodalom legyen tisztán csak irodalom, nyelvi fenomén és semmi más”) szinte „megfosztotta az irodalmat az emberi létértelmezés teljességének lehetőségétől, amiből pedig semmilyen emberi gond ki nem zárható”. Holott: „Heidegger a nyelvet a lét házának (‘das Haus des Seins’) nevezte”; következésképpen: „a magyar nyelv és a magyar nyelven szóló irodalom a magyar lét háza”. És (Sütő Andrást idézve): „Nyelvből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.” (Nem beszélve arról, hogy a bírált radikális és szervesetlen [olykor szellemidegen] kánonváltás még a forradalmi természettudományos paradigmaváltozás Thomas S. Kuhn által jellemzett fokozatosságának, szakaszosságának, mozzanatosságának sem feltehető meg. Azután, hogy az irodalomnak eleve más a természete, „az irodalomban nincsenek kopernikuszi fordulatok még akkor sem, ha ehhez a nyelvfilozófiát hívja segítségül, vagy ha önmagáról ezt állítja”.)

Kristálytisztává csiszolt tézisek tömörségével, sokoldalú megvilágításával és egymásra vonatkoztatásával, logikus és a gondolati árnyalatokat szinte aggályos precizitással jelző eszme-futtatásokkal (leginkább azok sűrített konklúzióival) érvel a szerző, aki most elsősorban olyan nagyívű esszé-tanulmányokat sorakoztat fel, amelyek ha nem is tudják felölelni eddigi munkásságának a kiterjedt területeit, de fő vonalakban utalnak azokra. Mik jelzik ezeket a területeket? Hatalmas koncepció- és részletgazdagságról, ihletett lényeg- és részletlátásról árulkodó pályarajzok (Sinka Istvánról, Sütő Andrásról, Nagy Lászlóról, Csoóri Sándorról), átfogó korszakmonográfiák és tanulmány-sorozatok a kisebbségi (felvidéki, erdélyi, vajdasági, kárpátaljai) magyar irodalmakról (külön-külön és együtt is, alapos összefoglalások a legjelentékenyebb írói oeuvre-ökről [Reményik, Kuncz, Tamási, Dsida, Sütő, Kányádi, Székely János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Farkas Árpád, Fábry Zoltán, Dobos László, Duba Gyula, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond stb.]), monumentális tanulmánykötetek a huszadik század nagy áramlatairól, Adyról, a Nyugat-korszakról, a népi mozgalomról, a népi lírikusokról, a tájszociográfiákról, sorra a '45 után jelentkező nemzedékekről és fő képviselőikről, a Hetekről (Ratkórol, Budáról, Ághról), a Kilencekről (Utassyról), Balázs József, Baka Istvánig, Zalán Tiborig, Nagy Gáspárig, a nyugati emigrációig (Márai Sándorig, Szabó Zoltánig, Gombos Gyuláig, Peéry Rezsőig, Borbándi Gyuláig, Nagy Károlyig) és szinte számbavehetetlenül tovább (például az irodalomtudós Czine Mihályig, Kiss Ferencig, Béládi Miklósig, Grezsa Ferencig, Rákos Péterig), s egy áttekintés a magyar irodalom egész történetéről (valamint kötetben meg nem jelent számtalan egyéb kritikai írás). A középpontban most Németh László és Illyés Gyula örök-aktuális példája áll; mellettük a modern magyar esszéírás (világirodalmi esszéelméleti, esszétörténeti kitekintéssel, s konfeszionális líraértelmezések kidomborításával Kosztolányitól, Babitsól Hamvason, Cs. Szabón, Bálint Györgyön át Weöres Sándorig, Nemes Nagy Ágnesig, Ottlikig, Orbán Ottóig), a népi írók esszévilága, az irodalomtudós Barta János (előtérben lenyűgözően és örökérvényűen mély, komplex egzisztenciálfilozófiai, karakterológiai, pszicho-metafizikai, vallásbölcseleti, illetve mitopoétikai, imagológiai Ady-interpretációival), a kisebbségi magyar irodalmak helyzete a legutóbbi évtizedekben és az ezredfordulón (kisebbségi önszemléleti alakzatokkal, ideológiákkal, az egyetemes magyar irodalomhoz kötődő sajátos és integratív jegyekkel), az

anyanyelv védelmének megannyi változata a kisebbségi magyar irodalmakban (a magyar nyelvhez való ragaszkodás klasszikus és ódaian-himnikusan hűségvallomásos megnyilatkozásainak [Kosztolányi, Márai, Faludy stb.] felelevenítésével); s a mai magyar líra teljes színképe a „szemléletes-vallomásos tárgyias”, az „elvonat tárgyias”, a „látomásos-metaforikus” és az „alakváltoztató vagy próteuszi” költészettípusok nyomdokán kialakuló újabb fejleményekkel, a paradigmaváltó, „nyelvkritikai” posztmodernségen (az integer személyiség, a lírai én lefokozásán, a „depoetizálás”, a szerepredukció, az alulstilizálás, az „ironikus imitáció”, a „többértelmű nyelvjáték”, „nyelvroncsolás” fázisain) keresztül egyfajta legújabb „klasszicizálódás” jelenségeivel. És egy-egy írás szól a délvidéki Fehér Ferenc szociografikus szülőföld- és szegénységélményt jelképesen-szuggesztíven egyetemes léthelyzetű emelő verseiről, Sütő András újabb kisebbségvédő, az „erdélyi változatlanágokat” enciklopédikusan (elemi emberjogi és összmagyar aspektusból) és szintén változatlan lírai-bölcséleti stíluserejével kivetítő gondolatfutatairól, Szilágyi István *Hollóidő* című, a történelmi pusztulást és gyötrelmet különleges elbeszéléstechnikával, konkrét érzékletesség és misztikus-enigmatikus atmoszférateremtés mesteri keverésével-sűrítésével felidéző legújabb nagyregényéről, *Csöndország és árvaország* címmel a szorongató, súlyos-komor léthelyzet-leírást a tiszta moralitás filozofikumával telítő Buda Ferenc költészetéről, *Félelmen túli tartományban* címmel Nagy Gáspárnak az utóbbi évtizedekben a *Tiszatájban* megjelent verseiről, illetve azok gyűjteményes kötetéről (*Húsz év a kétezerből*), amelyben elégikus, lamentáló, himnikus, groteszk (és megannyi más) szemléleti, hangnemi, stílári minőség ötvöződik, összegződik meg- és felráló sorsdokumentatív létlírává, valamint Imre László irodalomtörténeti életművéről, *Irodalom és küldetés* című könyvéről – amelyet azzal zár, hogy a szakszerű kritikai elemzések (Reményikről, Kós Károlyról, Berde Máriáról, Makkai Sándorról, Szabó Dezsőről, Németh Lászlóról, Veres Péterről stb.) fel-emelő, mert azt tanúsítják, hogy „az irodalom és az emberi sorsot javító szándék, az irodalom esztétikai autonómiája és emberi, közösségi felelősségtudata nem szembeállítható, hanem inkább egymást erősítő tényezők”.

Az újabb magyar irodalomtörténet-írás olyan kiemelkedő fejezete a Görömbei Andrásé, amely terhes elfogultságoktól mentesen – és egyes művek mikroanalíziseitől az akkurátus, invenciózus filológiai vizsgálatokon át a nagy erudícióval rendszerező életmű- és korszakablóig haladva –, eszméltető evidenciaszerűséggel egyezteteti a sokfajta érték-szemponthelyiséget, nem hagyva ki közülük az egzisztenciális jelentéstulajdonítás és értelemadás módozatait sem. Úgy tekint az „egymást segítő, erősítő” természetes sokféleségre a kortárs irodalom ízlésirányai, szemléletágazatai, világkép-mintái között, hogy azok, ha „igazi értékeket” hoznak, sohasem lehetnek, mint ahogyan a művészetek története ékesen demonstrálja, „ellenségei egymásnak, hanem inkább kiegészítői és megvilágító”. Viszont, a méltányossággal együtt, nem lehet eltekinteni az olyan összetett értékvilágok valódi megbecsüléséről (az olykor ténylegesen tapasztalható lebecsülés ellenében), amelyek az emberi létfogadatok mindenségét igyekeznek horizontjukban, sorstudatukban tartani – nem számúzva a személyiséget, a felelősséget, s magának az irodalomnak az értelmét, élet- és léleknevelő hivatását sem. Az irodalom maradéktalan öntörvényűsége is akkor érvényesül, ha nem szűkül le mesterséges és erőszakos szándékok, előítéletek miatt, ha az irodalom szabadságharca a trianoni szindrómát állandósító „hungarocid” (Sütő András fogalma) folyamatokkal, a heveny „nemzetszűkítéssel”, a nyelvromlás, a morális,

nemzettudati erózió pusztításaival, vagy az irodalom tematikai korlátaival (sajátosságzsugorító elvárásaival, előírásaival) is szembeszegülve hadakozik az irodalom önelvűségéért és függetlenségéért. A szemhatár minden jellegű összeszorítása ellen perel évtizedek óta Görömbei András, a „cselekvő”, „létérdékű” irodalomszemlélet és értéktudatosítás jegyében, a sorslátó, a nemzeti közömbösséggel folyvást viaskodó, az üdvösségeszmére épülő „minőség forradalmát” szorgalmazó, programalkotó Németh Lászlóban személyesség és egyetemesség enciklopédikus, monumentális szintézisét hangsúlyozva, a sorsvállalás, a mélyben és a magasban fellelt hazához való hűséges visszatérés példamutatójával, az Ady és a Babits örökségét egyszerre továbbvivő (s a prózapoétikai sokszínűség páratlan remekművét, a *Puszták népét* létrehozó) Illyés Gyulával kapcsolatosan azt nyomatékosítja, hogy „nem az irodalom autonómiáját sértette, amikor közügyek vizsgálatának terepévé is tette azt, hanem az irodalom autonómiájának szellemi, erkölcsi erejét kívánta hasznosítani egy nemzet öntudatának és önismeretének a tisztításában és erősítésében”; – és így tovább. S idézve Csoóri Sándort: „Németh László, Illyés Gyula világszínvonalú 'népi-nemzeti' gondolkodásmódjánál nem adhatjuk alább”. S annál a meditatív, de önfeladás nélküli árnyalatosságánál, teljességigénynél sem, amely Illyés következő aforisztikus paradoxonában tükröződik: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli föladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere.” Irodalmon kívüli gond voltaképpen nincsen is – teszi hozzá az irodalomtudós –, mert „ha korlátot szabnánk az irodalom elé, akkor autonómiáját sértenénk meg”. Így csupán mondvacsinált a „közösségelvű” és „szabadságelvű” irodalom szembeállítását, ütköztetést is, hiszen – amint arra az idézett teoretikus erdélyi Gáll Ernő, az ún. „sajátosság méltóságának” konzekvens kisebbségelméleti kidolgozója találóan, leleplező szellemességgel utalt –: „vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszersmind?” – Látható tehát, hogy Görömbei András – ahogyan azt új könyvéről szólva Penckőfer János pontosan kifejti (*Kortárs*, 2003/12.) – ugyanúgy küzd a furesamód folyton ismétlődő torzításokat elkerülő nézetek érdekében, mint évtizedek óta folyamatosan. Mindig a természetellenesen szétszabdalt egyetemes magyar irodalom és nemzet nyelvi, kulturális, szellemi egységét követelve, a kisebbségi és szétszórt magyarországi magyarság minden részét egyenjogúsító közös szellemi hazát építve, Illyés, Csoóri, Czine nyomdokain, Pomogáts Bélával, Ilia Mihállal, Márkus Bélával, Szakolczay Lajossal, Ablonczy Lászlóval és másokkal együtt a határon túli magyar irodalom teljességének feldolgozásán vagy teljesértékűségének tudatosításán munkálkodva. Másfelől pedig az egységen belüli sokszínűség értékeit hangoztatva, az egységet gazdagító, tartalmasabbá tévő külön változatok szerinti tagoltság fontosságát is szem előtt tartva (eltérően bizonyos újabb keletű nézetektől, amelyek eltekinteni igyekeznek a különböző sorsváltozatok sajátosságaitól).

De rendre újabbnál újabb irodalom- és tudományelméleti érveket felhozva, megállapításait széles történettudományi, nyelvelméleti, kulturális embertani, hungarológiai kontextusba ágyazva. A magyarságtudomány történetéről és esélyeiről értekezve, Horváth János, Fülep Lajos, Babits Mihály, Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Ravasz László, Erdei Ferenc, Bibó István, Keresztury Dezső, Németh László, majd Klaniczay Tibor, Rákos Péter, Kósa László, Kulcsár Szabó Ernő és mások elgondolásait, s a hungarológia múltbeli és jelenlegi intézményeit, szervezeteit, perspektivikus törekvéseit

bemutatva, azt a „sorstudományi” alapkövetkeztetést bontakoztatja elénk, hogy a „globalizáció fölgyorsulása létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését”, a „globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét”, miközben a „személyiségporlasztó”, „közösségfelszámoló” tendenciák veszedelmei a „semmilyenség”, a „jellegtelenység” állapotával fenyegetnek, viszont „antropológiai és szociológiai tény” az, hogy ezekkel a veszélyekkel csak akkor tud szembenézni személyiség és közösség egyaránt, ha ép lélekkel megőrzi és kiélheti természetes otthonosságigényét, s ha közelvilágának ismerete és szeretete megóvjá a sajátosságvesztés dehumanizációjától. A magyarságtudomány – a történeti, néprajzi, kultúrhistoriai szak tudományosság kritériumai szerint – így aztán összetett feladatrendszerrel birkózik, mert tudományként való „helytállása” mellett az identitástudatosítás és -megtartás gyakorlati munkáiban is segídenie kell, praktikus célokat is szolgálva. Ha a magyarságtudományt tesszük a nemzeti önismeret és öntudat alapjává, s olyan nemzeti identitásképet állítunk a nagyvilág elé, „amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul”, akkor talán elhárítható lesz a mások által rólunk alkotott torzképek hatása, s az identitáskutatás „életelvű, jövőt akaró cselekvésre” képes ösztönözni – vélekedik Görömbei András. (Hozzátehetjük, hogy különösen Paul Feyerabend tudománykritikai felismerései után a tudomány objektív igazságerejébe vetett bizalmunk minden vonatkozásban átalakulhatott, s ez elbizonytalaníthat a valóságosan működő nemzeti érdekképviseletek szellemi-erkölcsi legitimációjának a megítélhetőségében – vagyis tudományos szavahihetőség és etnikai-nemzeti életerő, vitalitás kapcsolatát illetően –, másrészt a tudományos reflexió nélkülözhetetlenségével együtt a tudomány melletti [vallási, művészeti, erkölcsi, életmódbeli stb.] tudatformák szerepe is fundamentális lehet az azonosság formálva-megőrzésének.) Mindenesetre az emlegetett régebbi „olvasztótégely”-elmülethez képest eltérő etnikai reneszánsz, posztkolonialitás mai – az egymáshoz is bonyodalmasan kapcsolódó posztmodernitás és a globális „világállapot” korában feltűnő – jelenségei az elfojthatatlan identitásvállalás impulzusaira figyelgetnek, s a lezárhatatlan változásban és keletkezésben, a másságokhoz fűződő dialogikus relációkban, viszonyulásmódokban zajló identitásképződés olyan törvényeire, amelyek a Görömbei András és Kulcsár Szabó Ernő közötti eszmecserében definiálódnak. Görömbei a kultúráközi meghatározottságok elsődlegességét kiegészíti az önazonosság belső, önmegértő-önreflexív történeti alakulásfolyamatának jelentőségével: „a magyar kultúrát belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat”; „az interkulturális tapasztalattal legalábbis egyenlő értéket tulajdonítok a belső azonosságnak és különbözőségnek” – szögezi le. Ezzel pedig mintha éppen egy olyasféle hermeneutikai aspektus egyensúlyképző relevanciáját körvonaloznánk, mint amelyet Kulcsár Szabó kér rajta számon, hiszen ha például irodalmi alkotások szabad, nyitott értelmezéslehetőségei sem végtelenül tetszőlegesek létmódjuk szubjektumszerűsége ellenére sem, akkor az identitás képlékeny, (inter)szubjektív elemei mögött is miért ne lehetne valamifajta stabil tulajdonságegyüttes, valami „hermeneutikai állandó” meglétét feltételezni? Azonosság és módosulás komplementer temporális kettősségében a szüntelen viszonyító, relativizáló, feloldó teremtdésfolyamat abszolutizálódása éppoly egyoldalúság, mint a rögzülő, megmerevedő identitásformák életképtelen kultusza. Az, ha az identitást reflektált vagy reflektálatlanul elrejtőző pusztá adottságnak tekintjük. Mint ahogy például Radnóti Sándor, egyébként lucidus és finom észrevéte-

leket hordozó tanulmányában („...aki mást akar, mint mi most van”), valami eleve létező, keresés és programatikusság nélküli, evidens adottságként fogja fel Ady magyarságát, szemben az utódaiéval, akik szerinte már ideologikus feladatként, keresett értékeszmeként, értékvilágként konstruálják a magyarság gondolatot. Eszerint feltételezett naiv, közvetlen létazonosságban (Ady ebben az értelemben par excellence „nem nemzeti” költészetében) paradox módon inkább valósítható meg „nemzeti költészet”, mint a felfedező kísérletezés etikai-intellektuális közvettségében, intencionáltságában. Érdekes, hogy különböző logikai oldalokról, de a valószínűleg hagyományfenntartás és hagyományváltoztatás, tradíció és megújítás, kötődés és újjáteremtő alakítás egységében megmaradó és kifejlő magyar identitásigény – mint döntő magyar sorsproblematika – válik rendre bírálókat tárgyává, akár ellentmondásosan is kifogásolni valóvá. Görömbei András idevágó – a többféle hatások összjátékát figyelembe vevő – és körültekintő lényegösszegzése szerint: „Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat. A kettő persze szétválaszthatatlan. Ady azonos volt a magyarsággal és különbözött tőle. Ehhez a különözéshez kellett Párizs-élménye is, de talán még inkább kellett a magyar történelmi múlt mély átélése.”

Identitáskeresés irodalomértésünkben (Hitel, 2003/11.) című kitűnő paradigmaelméleti tanulmányában Papp Endre is – Görömbei András felfogásához kapcsolódva – érzékenyen mutat rá az identitástudatban az „állandóság és a szünet nélküli módosulás összetett tapasztalatára”, meggyőzően érvelve az identitásképződés kommunikatív módjában a saját, önelvű (érték)hagyomány-struktúrával létesített önszembesítő-önmegértő viszony jelentősége, a destabilizálódást szakadatlanul kiegyensúlyozó tendenciája mellett. – Az ilyen szerves irodalomszemlélet, kritikafelfogás talajáról bízást vitatható lesz, ami szokásosan, s szintén ellentmondásosan szegeződik szembe a nemzeti szellemű irodalomértelmezéssel. Ha a nyelviség és a szövegiség „dezanropomorfizációját” kéri rajta számon, akkor éppen a nemzeti anyanyelv transzindividuális, transzszubjektív lényegvalósága (azonosság tudatosító irodalmi funkcionalitása) nem helyezhető a dezanropomorf vonásokkal töltődő objektivációs minőségek kontextusába? Ha pedig a nemzeti identitásbázis személyfölötti tárgyiasságait kárhoztatják szokás- és tekintélyuralmi totalitásként, akkor viszont az azt antropomorfizáló, szubjektivizáló eleven személyes-emberi kapcsolódás hermeneutikai és dekonstruktív érdekeltégi köreiből miért éppen csak a nemzeti apperceptió személyes-emberi élményösszessége, élmény- és érzésaktivitása hiányozzék? – Görömbei András organikus kérdések és válaszok szimbiotikus arányrendjében írja körül koncepcióját és mutatja be példák rengetegén keresztül.

Sokszor méltatott erénye a szerzőnek az erre a tanulmánykötetere is jellemző, karakteres értekező nyelvezet és stíluserő. Bonyolult szellemi összefüggések, mélyenszántó gondolatmenetek eredményei nyilatkoznak meg a telitalálatos, summázatszerűen pontos, közhírhőn is világos, de leegyszerűsítés nélküli, plasztikus, érzékletes és szemléletesen absztraháló tézisek mondhatni karizmatikus nyelvi kifejező és meggyőző ereje által. Az evidenciaszerűvé sűrített, tagolt állítások a tiszta gondolkodás folytán nem azt tisztázzák szintézisjellegűen, ami előzőleg tisztázatlan lett volna: csak még inkább be- és elfogadhatóvá teszik igazságukat mások számára. Intenzitásuk, belső feszültségük sokféle forrásból ered. Például tárgyszeretet és elfogulatlan megértés, megítélés összetettségéből, vagy a fel-

ölelt rendkívüli ismeretbőségből. Könyvek, tanulmányok sokasága mérte már fel (másokéi is) mondjuk az erdélyi irodalomnak a hatalmi kiszolgáltatottságot, a „kettős” (emberi-társadalmi és etnikai-nemzeti) elnyomatottságot, fenyegetettséget tematizáló gazdagságát; s a hasonló élményvilág megszólaltatását energikus, átütő erejű remekművek, aztán kisebb hatású alkotások sorozatában a hetvenes, illetőleg a nyolcvanas esztendőkből. Mindennek (a helyzethasonlóságban való eltérésnek) a szabatosan-távlatosan tömör összefoglalása így hangzik itt: a „hetvenes években a veszélyeztetettség tudata koncentrált az erőket”, a nyolcvanasokban „a teljes kiszolgáltatottság ténye bénította a művészi alkotómunkát”. S az éles problémalátás gondolati evidenciáit tovább rétegezi, hogy amit a súlyos felvetések és leírások egy jelentős része taglal: a magyarság történelmi megmaradása – az viszont maga semmiképpen sem evidencia. A magyarság legújabb kori Kárpát-medencei térvészítésén, zsugorodásán érzett aggodalmat történelmi, demográfiai, szociológiai tények, adatok sora hitelesíti; a reményt pedig az ész: „ennek a pusztulásnak azonban semmiféle racionális oka nincs, a magyarság képességeit tekintve semmivel nem alábbvaló más nemzeteknél”. – A sorsgondok belátása: írástudói felelősség kérdése. Görömbei András könyve kimagasló példa és tanítás az emberérdekű irodalomtudomány művelésére.

Bertha Zoltán

